

La creació ceràmica a Catalunya: Miravet, La Bisbal i Barcelona

La creació ceràmica a Catalunya és molt diversa. No sempre ha estat sota el paraigua de terrissaire. De fet, en registres històrics, les denominacions de l'ofici varien segons l'especialitat del menestral. A Barcelona, en la constitució del Consell de Cent, el 1257, els ollers obtingueren dues places. A inici del segle XIV els ollers, gerrers i rajolers formaren un sol gremi i erigeixen la confraria sota l'advocació de Sant Hipòlit (Pi i Arimón, 1854: 105). L'ofici d'escudellers, que mantenia rivalitat amb el dels ollers, se'n separa el 1531. Per la seva banda, a mitjan segle XVI, apareix l'inventari de béns mobles d'un «olitur» en un protocol notarial a la Bisbal d'Empordà, i quatre anys després es fa referència a un «oller de la vila de la Bisbal» en un testament (Bover i Pagespetit, 1993a: 50). Molt a la vora, a Sant Sadurn de l'Heura, es canvia de menció el 1777, en què apareix en un protocol notarial un «jove terrisser», i el 1807 aquesta denominació es manté. Per a Bover i Pagespetit, entre el segle XVII i XVIII sembla que hi ha un canvi d'orientació en la producció. Als arxius comarcals de Miravet, es registren canterers durant el segle XVIII, per la seva especialització en aquest tipus d'estri, el càntir (Cañabate Fortuño, 2020). Des de Mallorca fins a Olot i de Girona a Miravet es registraren diverses especialitats dels treballadors amb el fang arreu de Catalunya. Avui, tot i que es mantenen les denominacions d'alguns d'aquests oficis, com la cantereria a Miravet, han aparegut altres formes de concebre

el treball amb el fang amb l'aparició d'indústries per l'abast d'aplicacions en la construcció i material de bòbila, i la ceràmica artística contemporània. Així doncs, s'han afegit altres produccions als tallers que continuen l'ofici transmès per tradició familiar.

Dins aquesta complexitat de les produccions ceràmiques contemporànies a Catalunya, ens interessem pel treball amb el fang en tres indrets que tipifiquen tres maneres d'orientar i concebre la tasca. Ens focalitzem en Miravet, Barcelona i la Bisbal d'Empordà. Ens interessa contrastar-los per dilucidar allò que és particular en cadascun i allò que és transversal en la creació ceràmica. Per això, hem fet un treball de camp en cadascun d'aquests centres de creació ceràmica. Pensem que l'etnografia és la millor metodologia per conèixer la feina i les relacions materials a dintre dels espais de treball. És a dir, la nostra recerca s'endinsa en la cantereria, taller o obrador, per descobrir les transformacions del fang, els conceptes i esquemes que l'organitzen i les concepcions pròpies dels ceramistes sobre el seu treball. Així doncs, la nostra recerca no pretén ser exhaustiva, sinó analítica: no volem fer un diagnòstic ni caracteritzar la ceràmica al territori català, sinó analitzar diferents processos creatius, nocions de treball i les relacions amb els materials.

Una de les qüestions principals és que en tots tres centres de creació sorgeixen concepcions similars al voltant de les relacions amb el fang. Per exemple, hem constatat que es pot parlar d'una mena de batalla amb el material: «Cal dominar-lo». O bé, de manera més general, d'una interacció: «el fang parla», «et diu com has de treballar-lo», «si em diu que he de treballar-lo avui, he de deixar-ho tot». Així doncs, ens preguntem quina mena de relació i aproximació als materials condueixen a percebre'l com una cosa que té una certa intenció, atès que aquestes proposicions no sembla que es vinculin a un paradigma en el qual el fang és un objecte inert amb qualitats i característiques mesurables amb determinades eines. La nostra indagació, per tant, explora altres formes menys convencionals d'aprenentatge, de generació de coneixement i de solució de problemes. En l'heurística que concerneix la transformació del fang a ceràmica, es reconeix que les coses responen i participen durant el procés de creació.

D'altra banda, quant a les concepcions sobre el treball dels ceramistes, hi ha diferències significatives. Per a alguns, la seva tasca consisteix a oferir elements útils per donar solucions i millorar la vida de les persones; per a alguns altres, consisteix a participar en un nínxol de mercat amb elements decoratius, en què l'autenticitat i la identitat en les seves creacions són més importants; mentre que, per a altres, no té una finalitat específica, sinó que és una forma d'expressió en què hi ha una exploració i descobriment en el fer, durant el qual es van trobant elements d'un llenguatge. Volem explorar fins a quin punt aquestes concepcions sorgeixen del seu treball i biografia personal o bé participen en processos de definició i classificació de les tasques relacionades amb l'ofici de l'argila, com ara artesanía, terrisseria o ceràmica artística i contemporània. Conèixer el context històric i social ens ajuda a entendre els processos que avui donen valors diversos a la seva feina.

Les recerques que donen origen a aquesta monografia són resultat de projectes d'investigació en el marc de l'Institut Català d'Antropologia (ICA), a través del qual hem obtingut finançament de la Generalitat de Catalunya i l'Observatori del Patrimoni Etnològic i Immaterial (OPEI) i de l'Institut Ramon Muntaner (IRMU). També hem obtingut una beca del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

En els primers projectes, anomenats «Entre l'argila i els diners. Processos de creació entre els canterers de Miravet» (2020) i «Vincles de la terrisseria amb el riu Ebre: viatges del llac» (2021), ens vam acostar al treball dels canterers en aquest municipi de les Terres de l'Ebre. Tot i que ja hi havia monografies dedicades als canterers de Miravet (Bertomeu, 2016; Sáez, 1986; Sáez, 1992; Van Veggel, 1998), vam voler explorar les relacions materials i els processos de creació en les cantereries. El primer que vam observar va ser una certa homogeneïtat en els sistemes de producció i en la manera d'aprendre dels canterers, la qual cosa va orientar la nostra metodologia i escriptura. En lloc d'escriure biografies, vam fer palès els coneixements compartits que amablement ens van transmetre a les cantereries.

Així doncs, vam identificar un tret fonamental del seu ofici: el torn i els marrells. Aquestes tècniques de manufactura donen sentit d'unitat a la seva feina, atès que poden respondre a gairebé qualsevol

demanda d'objectes ceràmics. El canterer ha fet tradicionalment utensilis per millorar la vida de les persones, i, per tant, concep la seva feina com l'activitat de produir objectes segons les seves necessitats o demandes. El torn i els marrells els permeten crear nous objectes sense inversions copioses a les cantereries en maquinàries o infraestructures. Així, el treball manual i hàbil, entrenat durant molts anys, els permet adaptar-se contínuament a les noves demandes que, amb els canvis en la vida quotidiana dels pobles, els arriben.

La seva feina, però, no només és un mitjà de subsistència, sinó que, durant el treball amb el fang, també produeixen nous coneixements sobre les transformacions i usos dels materials. És alhora una manera d'aprendre i una eina d'indagació i descobriment. En l'heurística dels canterers, les coses tenen respostes i un ritme, a què el canterer s'adapta. Aquesta exploració posa en contacte materials i es fan diversos procediments que n'esperen respostes, amb les quals es troben solucions per crear nous objectes útils a la vida de les persones. Això els permet donar continuïtat a l'ofici en els nostres dies: busquen que els seus coneixements siguin profitosos per donar solucions a problemàtiques ambientals.

D'altra banda, al projecte «Noves formes de creació amb el fang a la Bisbal d'Empordà» (2022), proposàvem centrar el nostre treball de camp en aquest municipi de la comarca del Baix Empordà per comprendre les formes de creació actuals en un centre reconegut com a artesanal i caracteritzat per la gran influència turística. Hem observat que les produccions ceràmiques presenten una gran heterogeneïtat. Si una cosa caracteritza la Bisbal com a centre de producció ceràmica, és la diversificació de les produccions. Tot i que trobem tallers de terrisseria tradicional i de rajoleria, s'hi han anat instal·lant altres tipus de produccions durant l'últim segle: ceràmica artística i decorativa, de revestiment i paviment o material de bòbila.

Hem après que aquesta diversitat de produccions es deu a les característiques de frontera i transitorietat de la regió, o més aviat, de zona de contacte, tal com la defineix Mary Louis Pratt (Pratt, 1991). Observem que aquest indret s'ha caracteritzat per l'intercanvi i la mobilitat humana. L'espai geogràfic on es troba la Bisbal va ser idoni per a aportacions culturals de doble via des de l'antiguitat. La

possibilitat de col·laborar amb altres professions i d'aprendre d'Escoles de Ceràmica, a on arriben moltes influències, i de crear per al gust de molts visitants, contribueix a diversificar la producció. Com a Miravet, també hi ha recerques sobre les produccions ceràmiques de la Bisbal (Bover i Pagespetit, 1993b; Carreras i Botey, 2002; Dalmau i Martínez, 2003; Noguera, 1978; Rocas, 2019; Rocas i Roqué, 2015; Rocas i Solé, 2015). La nostra investigació, però, es va centrar a entendre la complexitat de produccions i relacions de col·laboració que condueixin a molt diverses creacions. Així, hem vist que els ceramistes tenen relacions freqüents amb altres professionals, com artistes, dissenyadors, interioristes, arqueòlegs o investigadors, amb els quals es troben per crear objectes molt diversos amb finalitats distintes.

Finalment, vam explorar la ceràmica artística de Barcelona. Ens referim a aquesta ciutat no com un indret geogràfic, sinó com a epicentre en què es gesten noves tendències en la creació ceràmica, vinculades a l'art modern i contemporani. Ens hem orientat pel treball de l'Associació Catalana de Ceramistes, la qual té una quantitat representativa d'associats que creen peces artístiques a Catalunya. Si bé molts no viuen a la ciutat, com és el cas d'un ceramista amb qui vam treballar, les seves trajectòries artístiques solen estar relacionades amb l'aprenentatge artístic que s'hi ofereix. Per exemple, molts han passat per escoles oficials, com la Llotja o la Massana, o bé han estudiat una carrera de belles arts a la universitat. Alguns van iniciar el contacte amb el fang en escoles-taller de ceràmica a la ciutat.

Dins d'aquest entorn, una motivació comuna és la necessitat d'expressar-se a través d'un material com la ceràmica. A vegades, l'expressió es fonamenta en sensacions i emocions que es volen transmetre en les obres, encara que no sempre s'aclareix allò que es vol comunicar. D'altra banda, també és comú que hi hagi poc interès a imaginar una forma exacta abans de modelar el fang. Al contrari, es vol que aparegui durant el procés. La tasca, llavors, no s'entén com la reproducció d'una peça preconcebuda, sinó com una successió d'exploració i interacció amb els materials, en què se n'esperen les respostes. D'aquesta manera, l'obra artística adquireix identitat durant el procés de creació i, per tant, no se'n separa. La peça en si mateixa no té un valor intrínsec, sinó que depèn del procés de creació que l'origina.

En la nostra recerca ens vam centrar a conèixer la trajectòria de dos ceramistes vinculats a l'Associació de Ceramistes de Catalunya. Tots dos creen ceràmica contemporània amb el desig d'expressar-se amb materials com l'argila. Un viu de la creació escultòrica, mentre que l'altra fa classes al seu taller-escola a Barcelona com a complement econòmic. A cap dels dos, però, no els agrada pensar en el resultat final de les seves peces quan es dediquen a treballar amb el fang i no reflexionen gaire sobre si les seves exploracions seran atractives o no per vendre. Una vegada han trobat els elements interessants, els potencien en les seves peces. L'expressió d'un ceramista és més abstracta i la de l'altra és més concreta: per al primer, consisteix en un llenguatge condensat de formes, colors i textures per transmetre una sensació amb eficàcia en un sol cop d'ull; per a la segona, consisteix a comunicar sensacions i emocions que li susciten certes escenes i situacions.

A continuació, el cos del llibre es divideix en tres apartats; cadascun se centra en un lloc diferent del territori català. Hem decidit ordenar els capítols segons la recerca en sentit cronològic. Per això, ens endinsarem primer en l'ofici de la cantereria de Miravet, en què la pràctica va ser un dels temes preferits a les nostres converses de camp. La pràctica dona sentit i valor al treball dels canterers i es presenta no només com una forma d'aprenentatge i mestratge, sinó d'aproximació i relació amb els materials. Per mitjà de la pràctica es descobreixen els estats de transformació del fang, s'aprèn a dominar-lo i a tenir-hi paciència. A la cantereria tot s'ha anat transformant amb el pas del temps, excepte el ritme del fang. Al segon apartat, explorem l'heterogeneïtat de les creacions ceràmiques de la Bisbal d'Empordà, un lloc de pas dins del gran flux d'energia a la regió, cosa que ha suscitat reflexions al voltant de l'origen de les coses, l'autenticitat i el distintiu d'un art local. Potenciar la creativitat per obtenir elements inèdits o autèntics és una constant en la feina. Tot i que els objectes ceràmics són majoritàriament concebuts com a mercaderies, no ha estat igual per a altres creacions que es resisteixen a viure del turisme i de la venda d'elements decoratius. Finalment, ens endinsarem en les trajectòries artístiques de Barcelona, on la necessitat d'expressió amb un mitjà com el fang ha estat un tema ineludible a les converses.

Aquesta expressió pren la forma d'un impuls creatiu que projecta a les obres i al públic els aspectes més sensibles de l'ésser humà.

A l'últim capítol, trobarem una comparació dels tres centres de producció. Analitzem, en primer lloc, les nocions sobre el treball; i, en segon lloc, les relacions materials preguntant-nos què és el fang en un context de producció i creació ceràmica.